

ISSN 2227-2844

# ВІСНИК

---

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО  
УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

---

**№ 19 (254) ЖОВТЕНЬ**

**2012**

# **ВІСНИК**

**ЛУГАНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО  
УНІВЕРСИТЕТУ  
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

---

---

**ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ**

**№ 19 (254) жовтень 2012**

**Частина III**

Засновано в лютому 1997 року (27)  
Свідоцтво про реєстрацію:  
серія КВ № 14441-3412ПР,  
видане Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.

Збірник наукових праць внесено до переліку  
наукових фахових видань України  
(педагогічні науки)  
Постанова президії ВАК України від 14.10.09 №1-05/4

Журнал включено до переліку видань реферативної бази даних  
«Україніка наукова» (угода про інформаційну співпрацю  
№ 30-05 від 30.03.2005 р.)

Рекомендовано до друку на засіданні Вченої ради  
Луганського національного університету імені Тараса Шевченка  
(протокол № 1 від 31 серпня 2012 року)

**Виходить двічі на місяць**

**Засновник і видавець –**  
Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

**РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:**

**Головний редактор – доктор педагогічних наук, професор Курило В. С.**

**Заступники головного редактора –**

доктор педагогічних наук, професор Савченко С. В.

**Випускаючі редактори –**

доктор історичних наук, професор Бур'ян М. С.,

доктор медичних наук, професор Виноградов А. О.,

доктор філологічних наук, професор Галич О. А.,

доктор педагогічних наук, професор Горошкіна О. М.,

доктор сільськогосподарських наук, професор Конопля М. І.,

доктор філологічних наук, професор Сичельникова Л. М.,

доктор педагогічних наук, професор Харченко С. Я.

**Редакційна колегія серії «Педагогічні науки»:**

доктор педагогічних наук, професор Ваховський Л. Ц.,

доктор педагогічних наук, професор Гавриш Н. В.,

доктор педагогічних наук, професор Докучаєва В. В.,

доктор педагогічних наук, професор Лобода С. М.,

доктор педагогічних наук, професор Максименко Г. М.,

доктор педагогічних наук, професор Ротерс Т. Т.,

доктор педагогічних наук, професор Сташевська І. О.

доктор педагогічних наук, професор Хриков Є. М.,

доктор педагогічних наук, професор Чернуха Н. М.,

доктор педагогічних наук, професор Чиж О. Н.

**Редакційні вимоги**

**до технічного оформлення статей**

Редакція «Вісника» приймає статті обсягом 4 – 5 сторінок через 1 інтервал, повністю підготовлених до друку. Статті подаються надрукованими на папері в одному примірнику з додатком диска. Набір тексту здійснюється у форматі Microsoft Word (\*.doc, \*.rtf) шрифтом № 12 (Times New Roman) на папері формату А-4; усі поля (верхнє, нижнє, правє й лівє) — 3,8 см ; верхній колонтитул — 1,25 см , нижній — 3,2 см .

У верхньому колонтитулі зазначається: Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № \*\* (\*\*\*) , 2012.

Статті у «Віснику» повинні бути розміщені за рубриками.

Інформація про УДК розташовується у верхньому лівому кутку без відступів (шрифт нежирний). Ініціали і прізвище автора вказуються в лівому верхньому кутку (через рядок від УДК) з відступом 1,5 см (відступ першого рядка), шрифт жирний. Назва статті друкується через рядок великими літерами (шрифт жирний).

Зміст статті викладається за планом: постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми та на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується ця стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з певним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з цього дослідження й перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. Усі перелічені елементи повинні бути стилістично представлені в тексті, але графічно виділяти їх не треба.

Посилання на цитовані джерела подаються в квадратних дужках після цитати. Перша цифра — номер джерела в списку літератури, який додається до статті, друга — номер сторінки, наприклад: [1, с. 21]; 2, с. 13 – 14]. Бібліографія і при необхідності примітки подаються в кінці статті після слова «Список використаної літератури» або після слів „Список використаної літератури і примітки” (без двокрапки) у порядку цитування й оформляються відповідно до загальноприйнятих бібліографічних вимог. Бібліографічні джерела подаються підряд, без відокремлення абзацем; ім'я автора праці (або перше слово її назви) виділяється жирним шрифтом.

Статті закінчують 3 анотації обсягом 8 рядків українською, російською та англійською мовами із зазначенням прізвища, ім'я та по-батькові автора, назви статті та ключовими словами (3 – 5 термінів).

Стаття повинна супроводжуватися рецензією провідного фахівця (доктора, професора).

На окремому аркуші подається довідка про автора: (прізвище, ім'я, по батькові; місце роботи, посада, звання, учений ступінь; адреса навчального закладу, кафедри; домашня адреса; номери телефонів (службовий, домашній, мобільний).

© ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2012

## ЗМІСТ

### ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

1. **Безбородих С. М.** Змістовні характеристики поняття „конкурентоспроможна особистість” ..... 6
2. **Бережная А. М.** Формирование в сознании индивида многомерного образа мира ..... 13
3. **Докучаєва В. В.** Генезис і розвиток проєктувальної компетентності педагога-професіонала ..... 22
4. **Дохойн А. М.** Проблемы коммуникативной компетентности в системе педагогического образования ..... 33
5. **Канюк О. Л.** До питання моделювання комунікативних ситуацій для формування вмінь іншомовного ділового спілкування ..... 39
6. **Краснова Н. П.** Проблеми етики ділового спілкування в історії філософської думки ..... 46
7. **Роман С. В.** Хімічна безпека як лейтмотив гуманізації сучасної хімічної освіти ..... 56
8. **Самарська К. Ю.** Проблема формування духовної особистості засобами естрадного мистецтва ..... 69
9. **Сперанська-Скарга М. А.** Особливості діагностування рівня сформованості мотиваційного компоненту професійно-педагогічного іміджу майбутніх учителів філологічних спеціальностей ..... 73
10. **Харченко Л. П.** Моральні норми ділового спілкування у робочій групі ..... 82

### ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА ШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

11. **Артюшенко А. О., Артюшенко О. Ф.** Мотиваційна складова готовності учнів до довільного управління руховою діяльністю ..... 93
12. **Артюшенко О. Ф., Артюшенко А. О., Волков В. Л.** Типологічні особливості прояву вольових якостей в учнів старшого шкільного віку ..... 102
13. **Будаг'яниц Т. М.** Новий Державний стандарт початкової загальної освіти: зміст та шляхи впровадження ..... 109

которых оказываются ее соучастники. При этом подчеркивалось, что в процессе формирования иностранных коммуникативных умений особо важное значение имеет не просто взаимодействие преподавателя и студентов, а оптимальное педагогическое общение.

*Ключевые слова:* общение, педагогическое общение, иностранное деловое общение, коммуникативная ситуация, коммуникативное моделирование.

**Kanyuk O. L. To the issue of modeling the communicative situations to form the skills of foreign language business communication**

The author of the article has conducted the theoretical analysis of the issue of modeling the communicative situations to form the skills of foreign language business communication. Communicative situation with its dynamism and novelty determines the implementation of speech behavior of interlocutors depending on the social and communicative roles in which participants find themselves. Thus attention has been paid to the fact that not just the interaction of a teacher and students is important in the process of foreign language communication skills, but optimum pedagogic communication is especially important.

*Key words:* communication, pedagogic communication, foreign business language communication, situations of business communication, communicative modeling.

Стаття надійшла до редакції 14.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК [316.454.5:174]:14(091)

**Н. П. Краснова**

**ПРОБЛЕМИ ЕТИКИ ДІЛОВОГО СПІЛКУВАННЯ  
В ІСТОРІЇ ФІЛОСОФСЬКОЇ ДУМКИ**

Проблема природи, сутності, ролі спілкування у житті людини розглядалися вже у рамках історико-філософського знання. Тому звернення до філософсько-етичного досвіду може сприяти розумінню процесу становлення поняття „ділове спілкування” та його змісту.

Проблеми етики ділового спілкування не є новою у науковій літературі. Етику ділових відношень розглядали Р. Ботавіна, Л. Венчер, Ю. Палеха; етикет та етику ділового спілкування досліджували І. Афанасьєв, І. Мальханова, Д. Ягер; питанням культури ділового спілкування присвятили свої праці І. Браїм, В. Здоровенко, Ф. Снелл; аспекти професійної етики досліджували А. Леонтєв, В. Лавриненко, А. Панфілова.

У етиці як „практичній філософії” важливе місце завжди займали питання міжособистісних відношень, моральних аспектів людської поведінки. Теми ділового спілкування у всі часи мали велику особистісну сутність. Позиції та підходи у вирішенні ділового спілкування визначалися як системою філософських поглядів так й особистими перевагами мисливців, що й зумовило вибір теми нашої статті, метою якої є проаналізувати проблеми етики ділового спілкування у працях стародавніх мислителів та філософів минулих епох.

Моральні властивості людей, що характеризують їх як суб’єктів спілкування, наголошуються вже у висловах стародавнього китайського мислителя Конфуція і старогрецьких філософів Сократа, Платона, Аристотеля та інших, а також у висловах мислителів подальших історичних епох, зокрема Нового часу, таких, як голландський філософ Спіноза і англійські філософи Гоббс і Локк, а також французькі просвітителі Вольтер, Руссо, Гольбах, Гельвецій та інші.

Так, *Конфуцій* (551-479 до н.е.) звертав увагу на такі етичні якості людини, що роблять його приємним і корисним в спілкуванні, як *відчуття відповідальності по відношенню до інших людей, пошана їх, особливо старших за віком, виконання встановлених в суспільстві норм і правил поведінки*, що дозволяє підтримувати порядок і гармонію в суспільстві [3].

Конфуцій (у літературі часто іменованій Кун-цзи – вчитель Кун) був одним з перших, хто сформулював в негативній формі категоричний імператив поведінки, що має універсальне значення і застосовний у тому числі й в діловому спілкуванні: „не роби іншим того, чого не побажаєш собі”. Позитивна форма цього класичного формулювання дана Еммануїлом Кантом. Проте у Конфуція міститься велика кількість висловів, присвячених етиці спілкування і ділової поведінки. Перш за все вони відносяться до принципів спілкування між керівником і підлеглим, а також до розкриття тих норм і принципів спілкування, які роблять його найбільш ефективним і дієвим з етичної точки зору. Приведемо деякі з них, вельми гідні того, щоб над ними поміркувати.

- „Правитель повинен бути правителем, а підданий – підданим, батько – батьком, а син – сином”.
- „Коли правитель любить справедливість, ніхто не наважиться бути неслухняним, коли правитель любить правду, ніхто в народі не посміє бути нечесним”.
- „Благоговійно відносьтеся до справи і чесно поступайте з іншими”.
- „Слухаю слова людей і дивлюся на їх дії”.
- „Тримати два кінці, але використовувати середину”.
- „Благородна людина, коли керує людьми, то використовує таланти кожного, неблагородна людина, коли керує людьми, то вимагає від них універсалій”.

- „Вести битися ненавчених людей, означає кидати їх”.
- „Благородні мужі при розбіжності знаходяться в гармонії; у неблагородних же людей гармонії не може бути і при згоді”.
- „Коли не говорите з тим, з ким можна говорити, то упускаєте таланти; коли ж говорите з тим, з ким говорити не можна, то витрачаєте слова марно. Але розумний нікого не упускає і не витрачає слів марно”.
- „Поряд з благородною людиною допускають три помилки: говорити, коли не час говорити, – це необачність; не говорити, коли настав час говорити, – це приховано; і говорити, не помічаючи його міміки, – це сліпота”.
- „Благородна людина ... коли дивиться, то думає, чи ясно вона побачила; а чує – думає, чи вірно почула; вона думає, чи ласкавий вираз її обличчя, чи шанобливі її манери, чи щира її мова, чи благоговійне відношення до справи; при сумніві думає про те, щоб порадитися; коли ж гнівається, думає про негативні наслідки; і перед тим, як щось знайти, думає про справедливість”.
- „Той буде людяний, хто зможе утілити всюди в Піднебесній п'ять гідностей... Шанобливість, великодушність, правдивість, тямущість, доброта. Шанобливість не накликає принижень, великодушність впокорує всіх, правдивість викликає у людей довіру, тямущість дозволяє досягати успіху, а доброта дає можливість керувати людьми”.
- „Якщо для людей, яких змусили трудитися, вибирати посильну працю, то у кого з них виникає злість?”.
- „Страчувати тих, кого не наставляли, означає бути жорстоким; вимагати виконання, не попередивши заздалегідь, означає проявляти насильство; зволікати з наказом і при цьому добиватися терміновості, означає завдавати збитку; і у будь-якому випадку скупитися при віддачі, наділяючи чим-небудь людей, означає поступати казенно”.
- „Не знаючи ритуалу, не зможеш затвердитися”.
- „Коли не можеш сам себе виправити, то як же виправлятимеш інших?” [4].

Вислови великого філософа, що стосуються етичних норм спілкування, не втратили актуальності і в наші дні. Обмірковування його висловів, поза сумнівом, надасть велику допомогу у встановленні ефективної взаємодії і допоможе уникнути багатьох помилок в діловому спілкуванні. Насправді, хіба може втратити актуальність той „шлях золотой середини”, – шлях компромісу, який проповідував вчитель Кун, затверджуючи необхідність „Тримати два кінці і використовувати середину”? Не менш актуально звучить сьогодні і його афоризм „Слухаю слова людей і дивлюся на їх дії”, що виражає необхідність дотримання єдності слова і справи, необхідність перевіряти слово справою. Чи можна не погодитися з думкою мислителя про те, що в діловому спілкуванні

кожен повинен відповідати своєму статусу і враховувати статус іншого тощо.

Як і на Сході, в Західній Європі стародавніх часів приділяється велика увага необхідності обліку етичних норм і цінностей в діловому спілкуванні, постійно підкреслюється їх вплив на ефективність ведення справ.

Старогрецький філософ *Сократ* (469-339 до н.е.) обґрунтував вчення про *норми моралі й моральні свідомості* людей як головні чинники їх спілкування між собою. Він вимагав логічного обґрунтування положень етики, а їх розуміння розглядав як основну умову етичного вдосконалення кожної людини.

Він говорить про те, що „хто уміє обходитися з людьми, той добре веде і приватні і загальні справи, а хто не уміє, той і тут і там робить помилки”.

Учень Сократа *Платон* (427-347 до н.е.) вважав, що *спілкування між людьми* повинне будуватися на основі таких чеснот, як справедливість, розсудливість, благочестя, дотримання етичних норм. Він звертав увагу на способи ведення бесіди, відобразив багато нюансів діалогів різних співбесідників, показав залежність спрямованості мислення людей від характеру і змісту їх спілкування. Кажучи про те, що душа роздумує і розмовляє сама з собою, Платон по суті справи ставить питання про *внутрішню мову людей*. Це одне з важливих питань сучасної етики, зокрема етики ділового спілкування. Заслуговують уваги погляди Платона на усвідомлені й неусвідомлені *мотиви поведінки людей*, аналіз яких вельми актуальний в даний час [6].

На моральні властивості особи указував *Аристотель* (384-322 до н.е.). Він характеризував людські здібності як *функції душі*, міркував про риси вдачі людини, її розумові асоціації, про доцільний характер її поведінки та діяльності.

На відміну від східної, західноєвропейська культурна традиція прагматичніша. Економічний, матеріальний інтерес висувається тут на перший план, разом з цим велика увага приділяється статусному характеру спілкування. При цьому статус начальника розглядається як більш привілейований, ніж підлеглого. Звідси і етичні норми, такі, як справедливість, добро, благо і так далі, наповнюються економічним змістом і набувають також статусного характеру. В зв'язку з цим Аристотель пише: „Якщо виконуючий посаду начальника завдав удару, то у відповідь удару завдавати не слід, а якщо удару завданий начальникові, то у відповідь слід не тільки ударити, але і піддати”.

Важливо відзначити, що Аристотель вже абсолютно безумовно стверджує, що в основі ділового спілкування лежить „потреба, яка все зв'язує разом”. При цьому мається на увазі перш за все економічна потреба і економічний інтерес, які обумовлюють економічний обмін між лікарем, землеробом, ремісником, ткачем, будівельником і так далі.

Відповідно цьому і критерій моральності в діловому спілкуванні переміщується в економічну сферу. Так основним критерієм справедливості в діловому спілкуванні, за Аристотелем, є *принцип „пропорційної рівності”*, згідно якому „той що поніс великі праці отримує багато, а той що поніс малі – мало” [2].

Характеристика ділового спілкування, коли на перший план висувається економічний інтерес, матеріальний результат, прибуток як концентрований критерій людської діяльності і спілкування, стає домінуючим і всеосяжним з розвитком капіталізму. Кінцевим критерієм справедливості або несправедливості стає уміння успішно вести справу, *діловий прагматизм*. Етика бізнесу, етика ринкових відносин остаточно висувається на перший план і залишає за собою всі загальнолюдські, у тому числі й релігійні цінності. Хоча остаточно позбавитися від них вона, звичайно, не може.

Тому людина з „ринковим характером” (за визначенням Еріха Фромма) постійно знаходиться в стані суперечності, характеризується роздвоєною свідомістю. З одного боку, вступаючи в ділове спілкування, вона вимушена керуватися нормами моралі, виробленими ринком, турботою про максимізацію прибутку будь-якими засобами. З іншого боку, як особа, що живе в суспільстві та конкретному соціальному середовищі, вона несе соціальну відповідальність перед ними і не може не враховувати загальнолюдські норми моралі і порядності. З одного боку, існуюча ринкова реальність диктує людині поведінку за принципом „не обдуриш – не проживеш”, „не спійманий – не злодій”, а з іншого боку, моральний борг вимагає від неї виконання таких заповідей, як „не кради”, „не обдури”, „полюби ближнього, як самого себе”. Таким чином, це реальна *суперечність етичної свідомості особи*, властива їй в умовах розвинених ринкових відносин [1].

Спроба подолання вказаної суперечності етичної свідомості була зроблена в рамках *протестантизму* в період Реформації в XVI-XVII ст.. І на певний час до певної міри це вдалося. Протестантизм вніс багато позитивного в етику ділового спілкування і досяг відомих успіхів в її твердженні. З погляду протестантизму, віруючі миряни повинні відноситися до справи з тими ж етичними нормами і енергією, як вони відносяться до служіння Богові. Сама справа, професія розглядається як Боже покликання і свята справа. Тому і отримання прибули в етиці протестантизму також вважається богоугодною справою. Але при цьому існує дуже важлива умова: вона повинна бути корисною ближнім і здійснюватися з дотриманням етичних норм ділового спілкування і поведінки в бізнесі. Такими моральними нормами є наступні: *чесність, правдивість, обов'язковість, працьовитість, справедливість, дотримання обіцянок і договорів*. Етика протестантизму і її вплив на розвиток капіталістичного підприємництва досліджені Максом Вебером в роботі „Протестантська етика і дух капіталізму”. Під „духом капіталізму” він має на увазі „склад мислення, для якого характерне

систематичне прагнення до законного прибутку в рамках *своєї професії*". Основний сенс і суть ідеї, яка „служила етичною основою і опорою життєвої поведінки підприємців нового стилю” є, по Веберу, те, що „діяльність, спрямована зовні тільки на отримання *прибутку*, почала підводитися під категорію „покликання”, по відношенню до якого індивід відчуває відоме *зобов'язання*”.

Протестантська етика якраз і припускає, що в основу відношення до справи повинна бути покладена ідея професійного покликання, відмова в ім'я досягнення успіхів в своїй професії від багатьох інших занять. Ця ідея, таким чином, припускає значний аскетизм в поведінці і спілкуванні людини. Цей компонент духовної культури і ділового спілкування виник з духу християнської аскези, що вимагала слідувати правилам і моралі своєї віри.

Дана передумова успіху необхідна і сьогодні. Але, як помічає М. Вебер, відмінність полягає в тому, що пуританин хотів бути професіоналом, ми ж сьогодні повинні бути такими. Пуританин робив свою справу і вступав в ділове спілкування на основі своїх власних, внутрішньо йому властивих етичних переконань і цінностей. Ми ж сьогодні вступаємо в ділове спілкування, відсунувши убік етичні, зокрема християнські ідеали, з якими на кожному кроці вступають у протиріччя цілі й характер діяльності та спілкування.

Такий хід подій передбачав М. Вебер, який писав, що у міру того, як цінності протестантської етики почали перетворювати мир „зовнішні мирські блага все сильніше підпорядковували собі людей і завоювали нарешті таку владу, яку не знала вся попередня історія людства”. В даний час, за його словами, дух аскези пішов з „мирської оболонки”. Капіталізм, що переміг, перестав потребувати християнської опори, в протестантській етиці „і лише уявлення про „професійний обов'язок” бродить по світу, як примара колишніх релігійних ідей”. „В даний час, на його думку, існує прагнення до наживи, позбавлене свого релігійно-етичного змісту, і приймає, характер нестримної пристрасті, часом близької до спортивної”. Правда М. Вебер ще сумнівався в тому, що нестримне прагнення до наживи остаточно відсуне убік етику. Хоча він і припускав, що знайдуть істину слова: „Нестримні професіонали, безсердечні ласолюби – і ці нікчемності вважають, що вони досягли ні для кого раніше недоступного ступеня людського розвитку” [7].

На жаль, збулися саме гірші припущення мислителя. Найбільш песимістичні прогнози, зроблені їм, були підтверджені і поглиблені такими блискучими дослідниками капіталізму, як Карен Хорні, Еріх Фромм та ін. У їх роботах переконливо показано, що сучасний „розвинений капіталізм” (Е. Фромм) на кожному кроці породжує людину з „ринковим характером”, головна мета якого в діловому спілкуванні полягає в тому, щоб дорожче себе продати. Всі високі етичні принципи і цінності, у тому числі і християнські, відразу ж забуваються, як тільки мова заходить про прибуток. При цьому в діловому спілкуванні

втрачається не тільки мораль але і самоідентифікація особи. Оскільки при ринковій орієнтації людина розглядає свої сили і можливості як товар, відчужений від неї і призначений для продажу, то на місце відчуття ідентифікації зрілої і здорової особи, яке можна передати словами „Я є те, що я роблю”, заступає відчуття приниженої конформістської особи, що діє за принципом „Я такий, яким ви хочете мене бачити”.

Філософ Нового часу голландець *Бенедикт Спіноза* (1632-1677) в своїй „Етиці” підкреслює роль *людської індивідуальності*, що характеризує перш за все внутрішній світ людини, що виявляється в тих або інших його станах. Такими є, наприклад, любов, радість, співчуття, гнів, ревності, ненависть, спонука до чого-небудь і так далі. Разом з тим Спіноза указував на *причинну обумовленість* людської поведінки, що є об’єктивною необхідністю, проте, не знімає відповідальності з людини за те, що вона робить. Все це також вельми актуально і в наші дні.

Англійські філософи *Томас Гоббс* (1588-1679) і *Джон Локк* (1632-1704) намагалися показати, що *суспільна мораль і мораль особи взаємозв’язані* і визначаються обставинами життя людей і їх інтересами. Інтереси людей визначають характер і зміст спілкування між ними, – писали вони.

Ці ідеї отримали докладне обґрунтування в роботах французьких просвітителів XVIII в. *Поля Анрі Гольбаха* (1723-1789) і *Клода Адріана Гельвеція* (1715-1771). На обумовленість моралі людей їх життєвим досвідом, указував *Вольтер* (1694-1778), відзначаючи, що критерієм моральності вчинків є їх *корисність для суспільства*.

Вельми актуальні сьогодні вислови *Жан Жака Руссо* (1712-1778) про *роль відчуттів і природних інстинктів* людини в її поведінці. Це ж можна сказати про вчення німецького філософа *Еммануїла Канта* (1724-1804). Він вважав, що *борг є підставою моральності та етичним законом*.

Багато ідей мислителів минулих епох мають пряме відношення до проблеми міжособистісного спілкування людей, зокрема їх ділового спілкування. Так, одне з фундаментальних положень теорії міжособистісного спілкування указує, що *різного роду стани людей багато в чому визначаються змістом етичної свідомості і як би містять їх в собі*. Тому етика ділового спілкування припускає осмислення з позицій сьогоденного дня тієї теоретичної спадщини з області етики, яке може сприяти глибшому розумінню проблем, що відносяться до неї, та їх змістовнішому аналізу.

Для розглядання проблем етики ділового спілкування представляють безперечний інтерес деякі ідеї і теорії, які обґрунтували представники так званого *психологічного напрямку в соціології*, що бачили початкові причини суспільних явищ в спонукальних силах діяльності людей.

Один з основоположників цього напрямку французький мислитель *Габрієль Тард* (1843-1904) називав соціологію як науку про функціонування суспільства „проста соціальна психологія”. Майже всі його соціологічні праці, зокрема, „Закони наслідування”, „Соціальна логіка”, „Соціальні закони”, „Громадська думка і натовп” та ін., були присвячені проблемам соціальної психології й етиці ділового спілкування.

Г. Тард виходив з того, що в основі соціальної діяльності лежить настрої окремих людей і соціальних груп. У процесі їх взаємодії одна людина або соціальна група наслідує іншим. У цьому Г. Тард бачить „початковий елемент соціальності”, основний спосіб існування і розвитку особи, соціальних груп і суспільства. *Наслідування* виступає як основна функція людської життєдіяльності.

Г. Тард розглядає наслідування як засвоєння і повторення людьми того нового, що з’являється в тій або іншій сфері суспільного життя. Цим новим можуть бути малі й великі винаходи і відкриття, удосконалювальні побут людей, їх виробничу, пізнавальну та іншу діяльність, що збагачують відносини між людьми. „Винахід і наслідування – такий основний елементарний суспільний процес”, – робить висновок Г. Тард. І далі: „Те, що винаходиться, то, чому наслідують, є не що інше, як ідея або бажання, думка або намір”.

Наслідування представлено як безпосередній прояв міжособистісного спілкування. У результаті має місце „колективне мислення без колективного мозку”.

Г. Тард пише про наслідування усвідомленому і неусвідомленому. Останнє виявляється, наприклад, в „наслідувальному навіюванні” і в „інстинктивному наслідуванні соціальної людини”. Він постійно підкреслює, що „наслідування є явище соціальне”. Звідси можна зробити висновок про елементи наслідування як значимого чинника сторони спілкування і взаємодії людей. Роботи Г. Тарда дають багатий матеріал для глибокого осмислення ролі цього феномена саме в міжособистісному спілкуванні [4].

Такими ж значущими для розуміння етичної сторони міжособистісного спілкування представляються роботи американських вчених Л. Уорда і Ф. Гидцингса.

*Лестер Уорд* (1841-1913) в своїх працях „Короткий огляд позитивної філософії Огюста Конта”, „Динамічна соціологія”, „Нариси соціології” намагається розкрити деякі причини діяльності й поведінки людей. Він виходив з того, що „соціальні сили полягають в розумовій природі індивідуальних членів суспільства”. На його думку, початковою причиною діяльності будь-якого суб’єкта виступають його *бажання*. Він характеризував бажання людей як „всепроникаючий і весь світ оживляючий принцип... пульс природи, що є головною причиною всякої діяльності”.

Обґрунтовувавши „філософію бажань”, Л. Уорд виділяє первинні бажання, пов’язані із задоволенням потреб людей в їжі, теплі, продовженні роду тощо. На їх основі формуються складніші бажання людей, зокрема їх бажання творчої діяльності, цивільної свободи, а також моральні, естетичні й релігійні. Бажання людей породжують їх волю, яку Л. Уорд називає „динамічним двигуном суспільства”. Бажання і воля виступають, як основні природні і соціальні сили, що забезпечують розвиток суспільства, і тим самим як основні чинники цивілізації.

Як пише Л. Уорд, бажання і воля людей не завжди усвідомлюються ними. Нерідко вони виявляються стихійно, мимоволі як ірраціональні сили, що сліпо діють. Ваблені цими силами, люди діють в заданому напрямі і нерідко лише потім осмислюють свої вчинки [6].

Зроблений Л. Уордом аналіз таких феноменів, як бажання і воля людей, тісно пов’язаних з їх потребами й інтересами і виступаючих як важливі спонукальні сили їх діяльності і соціального спілкування, не втратив свого значення і в наш час. Л. Уорд намагався вирішувати і такі проблеми діяльності й поведінки людей, як „соціальна свідомість” і „соціальна воля”, „інтуїтивне сприйняття” і „інтуїтивний розум”, „економія природи і економія духу” тощо. Все це має значення для аналізу елементів діяльності і спілкування людей.

Інший американський соціолог *Франклін Генрі Гиддінгс* (1855-1931) також обґрунтовує вирішальне значення деяких чинників у взаємодії людей і в розвитку суспільства. Цьому присвячені його роботи „Підстави соціології”, „Елементи пристрою суспільства” та ін. Одну з цих робіт він починає з твердження про те, що „всі істинно суспільні явища – психічні за своєю природою”. Він характеризує суспільство як співтовариство, якусь асоціацію людей, котрих скріплюють психологічні узи, свідомість роду. „Розумові та етичні елементи суспільства, з’єднуючись в різних поєднаннях, утворюють так зване загальне відчуття, загальне бажання, етичне відчуття, громадську думку і загальну волю суспільства”. Все це Ф. Гиддінгс називає „соціальним розумом”, що формується в результаті взаємодії „індивідуальних розумів”. Це, на його думку, „продукт того, що Г. Тард називає соціальною логікою, що зв’язує продукти індивідуальної логіки в складніших цілях”.

Представляє теоретичний і практичний інтерес вирішення Ф. Гиддінгсом проблеми взаємодії особистої групової свідомості, що формується в рамках асоціацій, зокрема впливу групової свідомості – колективних емоцій, волі тощо – на свідомість особи. Все це, – пише Ф. Гиддінгс, – відбувається на свідомому і підсвідомому рівнях. У зв’язку з цим він указує на „інстинкт асоціації” [3].

Звертає на себе увагу і його аналіз „психічних відносин” людей, заснованих на їх взаєморозумінні, симпатії, інтересах, бажаннях і волі. Проблематика робіт Гиддінгса актуальна до цього дня. Багато з

висловлених ним положень може сприяти осмисленню сьгоднішніх проблем соціального спілкування і взаємодії людей.

Діяльність і спілкування людей по-своєму аналізував італійський мислитель *Вільфредо Парето* (1848-1923). Соціальні дії людей він ділив на *логічних і нелогічних*. Перші в тому або іншому ступені усвідомлені і логічно обґрунтовані людьми, другі – неусвідомлені, інстинктивні, спонтанні. На думку В. Парето, неусвідомлені дії природніші і органічно властиві людям. Всі їх дії обумовлені їх станами, які неабиякою мірою визначають характер їх спілкування між собою. У імпульсах, схильностях і нахилах людей В. Парето бачить „джерело соціального життя”.

Так само, як Г. Тард і Л. Уорд, він вирішував проблему законів розвитку суспільства, людей, що кореняться в змісті дій. „Людські дії, – затверджує В. Парето, – мають закономірний характер і тому ми можемо робити їх предметом наукового дослідження”. Закономірний характер діяльності людей визначає закономірний характер розвитку всіх сфер суспільного життя. Виходячи з цього, В. Парето робить висновок, що „чиста економія повинна знайти закони явищ, які могли б застосовуватися до суспільства, де панує приватна власність, так і до суспільства з колективною власністю... вона повинна дати можливість передбачати економічні результати при якій завгодно формі суспільного устрою”.

#### **Список використаної літератури**

1. **Ботавина Р. Н.** Етика деловых отношений : учеб. пособие / Р. Н. Ботавина. – М. : „Финансы и статистика”, 2004. – 208 с.
2. **Палеха Ю. І.** Етика ділових відносин : навч. посіб. / Ю. І. Палеха. – К. : Кондор, 2008. – 356 с.
3. **Професійна етика соціального педагога** : навч.-метод. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. Я. Харченко, Н. П. Краснова, Л. П. Харченко. – Луганськ : Вид-во ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”, 2009. – 562 с.
4. **Психологія и етика делового общения** / Под ред. проф. В. Н. Лавриненко. – М. : ЮНИТИ, 2005. – 315 с.
5. **Радевич-Винницький Я.** Етикет і культура спілкування : навч. посіб. / Я. Радевич-Винницький – К. : Знання, 2006. – 291 с.
6. **Сафьянов В. И.** Этика общения: учебное пособие / В. И. Сафьянов. – М. : Мир книги „Ганда”, 1999. – 164 с.
7. **Снелл Ф.** Искусство делового общения / Ф. Снелл. – М. : Педагогика, 1990. – 241 с.

#### **Краснова Н. П. Проблеми етики ділового спілкування в історії філософської думки**

У статті розглядаються проблеми етики ділового спілкування в історії філософської думки, а саме: етичні якості та імператив поведінки людини у висловлюваннях Конфуція; етичні норми і цінності в діловому спілкуванні у вченнях Сократа, Аристотеля; деякі аспекти протестантської етики в період Реформації; проблеми міжособистісного

спілкування людей у працях Фромма, Вебера, Спінози; аналіз діяльності і спілкування людей наданих Тардом, Уордом, Парето та ін.

*Ключові слова:* проблеми етики ділового спілкування, гуманізм, демократизм.

**Краснова Н. П. Проблемы этики делового общения в истории философской мысли**

В статье рассматриваются проблемы этики делового общения в истории философской мысли, а именно: этические качества и императив поведения человека в высказываниях Конфуция; этические нормы и ценности в деловом общении в учениях Сократа, Аристотеля; некоторые аспекты протестанской этики в период Реформации; проблемы межличностного общения людей в трудах Фромма, Вебера, Спинозы; анализ деятельности и общения людей, представленный Тардом, Уордом, Парето.

*Ключевые слова:* проблемы этики делового общения, гуманизм, демократизм.

**Krasnova N. P. Problems of ethics of business communication in the history of philosophical thought**

The article considers the problems of ethics of business communication in the history of philosophical thought, namely: the ethical quality and the imperative of human behavior in the statements of Confucius; ethical norms and values in a business dealing in the teachings of Socrates, Aristotle, some aspects of Protestant ethics in the period of the reformation; the problems of interpersonal communication of people in the writings of Fromm, Weber, Spinoza; analysis of activities and interaction of people, presented by Tardom, ward, Pareto.

*Key words:* problems of ethics of business communication, humanism and democracy.

Стаття надійшла до редакції 08.07.2012 р.

Прийнято до друку 31.08.2012 р.

УДК 37.016:54:507.75

**С. В. Роман**

**ХІМІЧНА БЕЗПЕКА ЯК ЛЕЙТМОТИВ ГУМАНІЗАЦІЇ  
СУЧАСНОЇ ХІМІЧНОЇ ОСВІТИ**

Хімія давно визнана однією з тих наук, що забезпечують створення новітніх технологій та дають змогу вирішувати глобальні проблеми людства. У вихованні екологічної культури суспільства провідну роль